

TRADICIJSKI NAČIN ODIJEVANJA NA OTOKU HVARU

MIRJANA KOLUMBIĆ-ŠČEPANOVIĆ
Centar za zaštitu kulturne baštine
otoka Hvara
21450 Hvar

UDK 391(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno 16.05.1997.

Tipološki, posebno u svojoj zadnjoj fazi iz polovice 19. st., hvarska je nošnja vrlo bliska onoj gradova Splita i Trogira. Kod ženske nošnje to je duga široka suknja "kotola" s haljetkom ili prslukom te pregačom. Kod muškaraca uske hlače s bijelom košuljom, prslukom, kaputićem i pasom. Ipak hvarska nošnja ima svoje osobitosti koje se očituju prvenstveno u specifično krojenom ženskom haljetku - kamižoli, s produženim bogatim leđnim završetkom "batikulom", te u odstupanju od jednobojnih materijala. Hvarska ženska nošnja ima dvodijelni komplet tzv "vestito" modre, crne, zelene, bordo ili ljubičaste boje sa sitnim uzorkom na cvjetice, jagodice ili prugice. Kompleti su ili istog uzorka ili kombinacija deseniranog haljetka na jednobojnoj kotuli sa prikladno usklađenom pregačom. Muška je nošnja nešto rustičnija od one građanskog tipa prvenstveno stoga što je zadržala kratke hlače "brageše" i "velu beritu" pod neposrednim uplivom levantinskog stila.

"Folklor svakog etnografskog područja uvjetovan je geografskim položajem, historijskim razvojem te ekonomskim, socijalnim i kulturnim prilikama dotičnog kraja"

Mo. Antun Dobronić

U rečenici maestra Antuna Dobronića - istraživača starih pjesama i plesova otoka Hvara - sažete su činjenice temeljem kojih možemo sistematizirati naslijeđena i stečena saznanja o folklornoj baštini određenog kraja, u ovom slučaju otoka Hvara.

Zemljopisni položaj otoka Hvara u središnjem dijelu hrvatske obale Jadrana, a time i u pomorski značajnom dijelu Mediterana "uzrokom" je njegova naseljavanja još od neolitskih vremena, a posebno gospodarstvenog razvoja srednjovjekovne komune i njene socijalne i kulturne nadgradnje.

Najdulji otok srednjodalmatinskog otočja, svojim se izduženim oblikom, poput dobro usidrena broda smjestio u onu zemljopisnu širinu koja mu daje blagu mediteransku klimu, kristalno bistro i čisto more, pitome uvale i još pitomija žala.

U okrilju srednjovjekovnog imperija venecijanske Republike (ovdje po treći put definitivno od 1420. god. do njene propasti 1797. god.), koja je gospodarila Jadranom i bila nezaobilazni politički i gospodarstveni činilac mediteranske i srednjoeuropske povijesti, Hvar je upravo zbog svoga položaja imao značajno mjesto. Hvarska je luka negdje u sredini uzdužnog pomorskog puta između sjevernog Jadrana i Levanta te poprečnog spajanja dviju jadranskih obala. Od 15.

st. nadalje, kada je hvarska komuna bila na vrhuncu svoje moći, trgovina Venecije i Dubrovnika u Ugarskoj i srednjoeuropskim državama te preko talijanskog kopna i s Francuskom donosila je u Hvar ne samo raznoliku robu već i različitost kultura. S druge strane, stanovnici Makarskog primorja i njegova zaleđa, posebno od 16. st. nadalje, sklanjali su se pred Turcima na otoke pa tako i na Hvar. Postojale su i veze s najbližim kopnom - Splitom i njegovom Zagorom, ali i sa susjednim otocima Bračom i Visom koji su bili i do danas ostali otoci iste hvarske biskupije. Propašću Venecije već osiromašena hvarska komuna našla je svoj "izlaz" u orijentaciji na brodarstvo i pomorstvo. Stoga i kada prestaje priljev roba i utjecaja u Hvar kao luku hvarski pomorci ostaju spona s Europom i svijetom.

Pristupačnost i otvorenost otoka Hvara svijetu i stranim, između sebe različitim kulturama Istoka i Zapada, značajna su odrednica ukupnog povijesnoga razvoja otoka. Nužno je, međutim, istaknuti i fenomen otočke zatvorenosti značajne posebno s etnografskog stajališta. Ta se pojava najjednostavnije objašnjava upravo činjenicom što je Hvar otok pa samim time prema sebi upućena zatvorena cjelina. Utjecaji koji su dolazili trgovinom, pomorstvom ili doseljavanjem različitih skupina ili individualaca u tradicijski ujednačenu sredinu, probirani su razinom svijesti i ukusom već formirane otočke zajednice obuhvaćene samostalnom hvarskom komunom. Pri asimilaciji utjecaja značajnu ulogu odigrao je i rano prisutan proces urbanizacije otoka koji se u njegovom zapadnom dijelu odvijao brže i dostigao višu razinu ne samo u većim naseljima kao što su bili Hvar, Stari Grad i Jelsa, već i u seoskom ambijentu, dok je u istočnom dijelu otoka na prostorima od Jelse do Sućurja bio usporen, odnosno u seoskom prostoru nikad nije ni zaživio. Zbog specifičnih socioloških i gospodarstvenih preduvjeta strani utjecaji koji su odgovarali određenim otočkim standardima s vremenom su se potpuno asimilirali i tradicionalno prenosili te su tako postali dio autentične kulture Hvara. Na taj su način prihvaćena posebno iskustva graditeljstva gotovo svih stilskih razdoblja Europe, što se u naslijeđenim urbanim pa i ruralnim ambijentima i danas vidi. Korištena su i razmjenjivana iskustva iz književnosti, umjetnosti i umjetničkog obrta. Prihvaćeni su uplivi glazbenih dostignuća, napjevi, plesovi, običaji društvenog kodeksa ponašanja, te konačno i stilovi odijevanja.

Posebni je interes ovoga napisa ovo potonje - moda - stil odijevanja. Zahvaljujući spomenutoj otvorenosti otoka, Hvar su dotakli razni modni stilovi Europe, naravno gotovo u pravilu s malim zakašnjenjem. Neki su stilovi prošli upravo kao modni trend i zato što se nisu zadržali nisu ni imali poseban upliv na stil i kulturu odijevanja Hvarana. Oni pak elementi koji su prihvaćeni, od 16. st. nadalje, od kada po arhivskim dokumentima možemo ovdje pratiti povijest odijevanja, ujedno su i prilagođavani lokalnom ukusu. Postupno prihvaćeni odijevni predmeti međusobno su kombinirani i tradicijski prenašani, pa su prestali biti odraz stranih utjecaja i postali tipična odjeća otoka Hvara, koja se održala do druge polovice 19. st. Asimilirani odjevni predmeti su uz one tradicijske dobili u specifičnoj kombinaciji oblik narodne nošnje, a prihvaćeni napjevi i plesovi vezani uz otočku tradiciju i specifični mentalitet postali su hvarske pjesme i plesovi.

Ovako formuliranu misao moramo sagledati šire, podvedeno pod pojam stila i u relaciji prema definiciji pojma “narodna nošnja”.

Moda je stil odijevanja u određenome vremenskom razdoblju i određenome kulturnom kontekstu. Narodna nošnja je pak tradicionalan način odijevanja, specifičan način spajanja određenih odijevnih predmeta, karakterističan oblik (vrsta) veza i ukrasa zadanih boja, određene skupine ljudi, seoske ili izdvojene etničke zajednice u izdvojenom zemljopisnom području. Nije li dakle i narodna nošnja stil odijevanja (moda) koja se u izdvojenim zemljopisnim i etnografskim cjelinama zadržala vjekovima i time postala tipičan dio folklorne baštine određenoga kraja? Ako na nošnju i na modu gledamo kao na stilove odijevanja (a što je prema našem mišljenju moguće), zašto se u definiciji narodne nošnje zadržati na pojmu seoskog? Nije li tipičnost (pa bila ona samo u kroju, vrsti materijala i boji ili specifičnosti ukrašavanja) i u urbanoj sredini dostatan atribut etnološke raznolikosti i izdvojenosti?

Naravno, ova pitanja nadilaze mogućnosti ovoga teksta i predmet su sigurno šire stručne rasprave. No, morali smo ih sebi postaviti upravo zbog pitanja hvarskog tradicijskog načina odijevanja u onome segmentu u kojemu ga želimo promišljati kao narodnu nošnju.

Odijelo ne čini čovjeka ali ga pokazuje

Način odijevanja na otoku Hvaru kao i plesna baština spada u jadransku etnografsku zonu u širem smislu. Bliža odrednica hvarskog načina odijevanja je građanski stil, sličan onom urbanog dijela jadranske zone, kao sporiji odraz sebi prilagođene europske, posebno mediteranske mode. Tipičnost stila, a upravo je stil najznačajnija odrednica hvarske nošnje, možemo pratiti od 16. do polovice 19. stoljeća kada se pod pritiskom urbanoga načina života izgubio u potpuno osuvremenjenom načinu odijevanja.

Zanimljiva je ali otežavajuća okolnost da na otoku Hvaru gotovo uopće nema sačuvanog kompleta muškog ili ženskog odijela. Otežavajuće je u toliko što bi nam izdvojen originalan predložak pojednostavio obradu i smanjio rizik pogreške. Ova je činjenica ipak vrlo zanimljiva i daje nam neke odgovore. Kao prvo, govori nam o primjenjenosti i svakodnevnoj upotrebi odijela, te o ujednačenosti stila u odnosu na socijalno različite slojeve stanovnika. Naime, hvarska nošnja nije iziskivala posebne materijale i izrađene elemente koji su se tradicionalno tkali, vezli i ukrašavali te se u određenom obliku nosili u pojedinim prigodama. Ovakvi bi se odijevni predmeti, kao i u drugim krajevima, barem u manjem broju sačuvali. Naprotiv, odijelo Hvarana zahtijevalo je samo specifičan kroj s manjim varijantama ili dodatnim detaljima u odnosu na svakodnevnu upotrebu ili svečanije prigode, pri čemu je značajna i razlika u upotrebi različitog materijala zimi i ljeti, odnosno shodno prigodi. Hvar je, doduše, imao razvijenu kućnu (domaću) izradu nekih vrsta tkanina, ali su se neke vrste tkanina od davnina i uvozile. Najčešće se za gornje odijevne predmete upotrebljavalo domaće vuneno

sukno. Ono deblje od raše koristilo se za zimsku odijela, dok se od tanjeg sukna *sarze* (*carza*) šivala laganija odjeća. Od kostrijeti (kozje dlake) radile su se kabanice i teži ogrtači. Koristilo se i platno od žuke - brnistre (vrst mediteranske biljke) te lana. Od lana se uglavnom šivalo donje rublje (posebno košulje) i posteljina. Ovi su se materijali (iako su se u nekim mjestima izrađivali sve dok se održao i tradicijski način odijevanja), vremenom zamijenili uvezenim. Tako je vunene tkanine uglavnom zamijenio deblji pan odnosno čoha, ili sasvim tanki panet (tzv. saja), skarlat (vrlo fina vunena tkanina crvene boje) i kamelot (uvezeni deblji materijal od kozje dlake). Laneno platno zamijenila je uvozna turska odnosno riječka tela, dok se za finije košulje koristila i svila koja se prije, proizvedena u kućnoj radinosti, upotrebljavala za sitnije ukrasne dijelove odijela (pojasevi, marame, cendol za kosu i sl.). Uvozile su se i razne pamučne tkanine. Posebno se često upotrebljavala pamučna tkanina indiana i lopiš (nešto tanja od indiana) sa sitnim raznobojnim uzorkom ili prugicama, zatim kambrik i bumbažin.

Pojedini su odjevni predmeti dobijali i naziv po vrsti uvezenih materijala kao npr. fustan (fuštan - suknja) od grubog pamučnog platna turskog porijekla ili bokasin (boshasin je vrsta pamučne tkanine) kako se nazivala suknja okruglog kroja šivana "po venecijansku". Ukrase od čipke, posebno na košuljama i rupcima, koji su se ručno izrađivali, također su s vremenom zamijenile uvezene čipke i svila. Neki su se manji predmeti kao marame, pojasi, rupčići i ovratnici uvozili gotovi.

Posebno su se cijenile fine svilene marame uvezene iz Dubrovnika. Kape, rukavice i slično koje su se sve više upotrebljavale od 18. st. uglavnom su se uvozile, kao i cipele.

Dragocjen materijal za obradu teme odijevanja na otoku Hvaru pružaju nam radovi Nevenke Bezić-Božanić koja je po arhivskim materijalima obradila djevojačke "dote" iz 16. i 17., te dijelom 18. stoljeća (Bezić-Božanić, 1978: 63; Bezić-Božanić, 1985; Bezić-Božanić, 1992). Zatim nezaobilazni i jedini tekst o načinu odijevanja na otoku Hvaru od dr. Nike Dubokovića-Nadalinija (Duboković-Nadalini, 1955; Duboković-Nadalini, 1978), te slike iz ostavštine msgr. don Jurja Dulčića iz Brusja, kanonika za kojeg je još živo sjećanje kao vrsnog poznavaoa nošnje i plesova.¹ Sedamnaest slika u temperi na papiru djelo su velikog hrvatskog

¹ U arhivskoj jedinici 16 a, b, c, Mali fondovi Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara potpisana je pronašla 17 slika (tempera u boji) u fondu don Jurja Dulčića, a koje je naslikao kanonikov nećak Ivo Dulčić: 1. Ženska glava u profilu s tradicionalnom dalmatinskom frizurom i tipičnim naušnicama s velikim rubinom; 2. Ženska glava u poluprofilu: kosa ispletana u punđu na potiljku učvršćena "cendolom" i ukrasnim iglama za kosu. Naušnice tipa "košarice"; 3. Glava mlade žene podbrađena crvenom maramom s kosom spletenom u vijenac oko glave; 4. Ženska glava s oglavljem vezanim "na dubrovačku", zlatnim naušnicama u obliku obruča s batićem, te koraljnom ogrlicom i zlatnim privjeskom u obliku srca; 5. Starica u "saketini" šarenog uzorka i suknjom od grublje modre tkanine; 6. Mlada žena u tzv. odjeći "di mezza festa"; 7. Mlada žena u svečanoj odjeći s veletom preko glave, i jednoboju haljetku na sitno deseneriranoj "napjetanoj" kotoli i svečanom "traversom". Preko ramena prebačena je fina šarena

slikara Ive Dulčića, nećaka don Jurja. Ovaj jedinstveni slikani dokument svih oblika hvarske nošnje ima osim dokumentarne posebnu likovnu vrijednost kojom se, s do sada nepoznatim slikama, dopunjuje opus ovog velikana hrvatske umjetnosti 20. st.

Poslužili su nam, dakako, i drugi arhivski materijali koji se čuvaju u Centru za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara,² te originalni primjerci dijelova hvarske nošnje koji se čuvaju u Etnografskom muzeju Split,³ kao i radovi svih istraživača hvarske folklorne baštine. Posebno nam je zanimljiv predložak rekonstrukcije hvarske nošnje kojeg je u drvu izradio samouki kipar iz Svirača, Josip Makjanić (1837-1929).

Tragom popisa dota (miraza) otočkih udavača, pored u raznim dotama istovrsnih odjevnih predmeta od 16. do druge polovice 19. st., upada u oči da se često pored nekih odjevnih predmeta bilježe opaske kao: “šivano prema običaju u mjestu”, “po venecijansku”, “po tursku”, “kako je običaj u Primorju”, “po građansku”, “a la franca” i slično. Istovremeno neki odjevni predmeti kao npr. Tedeshina, Inglesina (vrste ženskih haljetaka) već svojim nazivom ukazuju na uvezeni tip (stil). Ovo potvrđuje već izneseno mišljenje da je postojao određeni hvarski tradicijski način odijevanja i u 16. st., uz koji se prihvaćalo određene uvezene odjevne predmete te prilagođavala zapadna moda, što je definiralo oblik hvarske nošnje.

Ono što je kroz sva navedena stoljeća konstantno prisutno kod ženskih odjevnih predmeta su: duga suknja do gležnja pobrana ili složena u struku u niz vertikalnih nabora (“pjeta”), košulja i pregača.

U 16. st. prevladava “vestura”, rekli bismo vrsta haljine. To je duga haljina sa poramicama koja se oblačila iznad košulje, a u struku se vjerojatno pojasom

marama; 8. Žena podbrađena crvenom maramom u svečanoj odjeći s kratkim haljetkom i šarenom svilenom kotolom. Na prsima tipičan broš i “kadinela”; 9. Mladić u svečanom ljetnom odijelu s crvenom “velom beritom”; 10. Mlad muškarac u zimskoj svečanoj odjeći s dugim kaputom - “salonic”; 11. Mlad muškarac u svečanoj odjeći s kratkim haljetkom zlatnog veza na leđima, u kratkim hlačama s “turom”. Tip nošnje “po bokešku”; 12. Stariji muškarac ogrnut “korporanom”; 13. Starac u radnoj odjeći s kožuhom bez rukava; 14. Starac u radnoj odjeći kratkih hlača s haljetkom. Preko ramena ima prebačenu topliju jaknu “kamižolu”; 15. Muškarac u “uskočkoj” nošnji; 16. Pribor za pušenje: vrećica za duhan, kremen, kresivo i papir, te komad duhana za žvakanje; 17. Crtež olovkom prema predlošku (kipovi J. Makjanića). Slike su obrađene u članku “Slike Ive Dulčića s prikazom hvarske nošnje” od potpisane koji će biti publiciran u Prilozima povijesti otoka Hvara Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara.

² Mali fondovi Centra broj 167.

³ Dva primjerka originalnih haljetaka, pregača i jelek pronašla je u kući g. Marota Mileta u Pitvama tadašnja ravnateljica Etnografskog muzeja Split, gospođa Aida Koludrović. 1995. godine autorica teksta pronašla je u Sv. Nedilji na Hvaru kod Line Zaninović originalni “fuštan” iz druge polovice 19. st. Fuštan je začudno svježe crvene boje s odštampanim nizom bijelih pruga na dnu. Ovakova nam otkrića daju nadu da se na terenu još uvijek može pronaći ostataka hvarske nošnje.

stezala i slagala u nabore. Rukavi za ovakvu haljinu šivali su se posebno i obično od finijih tkanina i naknadno su se zakopčavali na poramenice (što je u biti tipičan oblik renesansne haljine). Upravo za vesturu se ponegdje navodi da je šivana prema običaju mjesta, što znači da je ona naslijeđeni tradicionalni odjevni predmet. Pandan ovakvoj suknji imamo i u danas sačuvanom obliku suknje u nekim jadranskim mjestima i otocima (npr. na Lastovu, Mljetu i Korčuli). To je tzv. gunj, pandilj ili carza.

Košulja od bijeloga platna (lana, tele), širokih rukava najčešće je bila duga kao haljina. Nosila se kao donji odjevni predmet ali su rukavi i poprsje ostajali vidljivi te su stoga bili ukrašeni čipkom. Služila je ujedno i kao spavačica. Pored košulje koja se šivala prema domaćem običaju, spominje se i košulja kakva se nosi u Zagori. U biti se radi o košulji dinarskoga tipa, a što je logična posljedica doseljavanja novih stanovnika iz Makarskog primorja. Utjecaj Zagore u odijevanju posebno je prisutan u istočnome dijelu otoka. Oko vrata nosila se marama te nešto manja i finija na glavi. U 16. st. tek se ponegdje spominje “oplechich” - oplećak ili “oplechiach”. Riječ je hrvatskoga porijekla i sama govori o odjevnom predmetu koji pokriva pleća, dakle prsluk/jelek.⁴ U oporuci hvarskoga pjesnika, vlastelina Petra Hektorovića, nailazimo na “doliman”, kao i u jednoj doti iz Jelse (16. st.). Doliman - dolama mogao je biti kratkih ili dugih rukava, a sezao je do koljena. Ovaj rijetki odjevni predmet (već prema nazivu) preuzet je iz turske odjeće, a kasnije zamijenjen haljetkom. Na prelazu u 17. st. sve se češće pojavljuje jelek.

Jelek je kratki prsluk koji seže do struka ili ga tek lagano prelazi. Sprijeda je otvoren, zaobljenog ili četvrtastog izreza iznad prsiju. Također je preuzet od istočnjačke odjeće, ali se potpuno udomaćio i postao gotovo nezaobilazan dio odjeće jednako pučanki kao i plemkinja. Karakteristično je za ovaj, ali i za druge djelove odjeće, u odnosu na stalešku razliku, da se koristio isti stil odjeće kod svih staleža. Razlike su bile jedino u materijalima koji su kod plemića i bogatijih građana u odnosu na pučane bili nešto finiji i skuplji, te naravno u bogatstvu ukrasa i nakita. Primjerak jeleka koji se čuva u Etnografskom muzeju Split izuzetno je lijep, stilom u biti rokoko. Sprijeda se spaja ukriženom svilenom vrpcom. Prema nekim izvorima jelek se stezao svilenom (crvenom) vrpcom i straga, dok se kasnije kopčao “onžulama” (kopčama). Mišljenja smo da se od 17. st. naovamo upravo zbog prihvaćanja jeleka potpuno izgubila “vestura” i sve više nosila suknja s jelekom i pregačom, te suknja s haljetkom nerijetko od istoga materijala (vestito).

Pregača - traversa od istog, ali i različitog materijala i uzorka od suknje bila je gotovo obavezni dio nošnje, posebno one za rad. Uz ovu odjeću nosile su se vunene čarape plave, crvene, bijele i ljubičaste boje. S vremenom su se sve više upotrebljavale bijele pamučne čarape. “Zoccolli” su cipele s drvenim potplatom. Gornji dio im je šivan od čohe ili baršuna. Rustičniji su oblik obuće. Tzv. “unjolci” - jelšanski postoli tipične su izvorne cipele domaće izrade od nebojene kože rađene

⁴ Oplećak se nosio preko košulje sa svrhom da stegne košulju, naglasi struk, i istakne vitkost tijela, te je u biti isto što i prsluk.

u obliku papuče, za ženske sa “špigetama” (vezicama), a za muške slične mokasinama.

Rubac - facol/faculet upotrebljavao se u raznim oblicima već prema veličini i kakvoći materijala. Pamučni četvrtasti rupci većih dimenzija slagali su se na trokut i prebacivali preko ramena. Manji i tanji (često od svile) i veleta (od tanke čipke ili tila) također složeni u trokut nosili su se na glavi vezani ispod vrata ili složeni “po dubrovačku” (dva kraka prebačena od obraza na tjeme gdje su se učvršćivali ukrasnom iglom za kosu, dok je treći krak visio na zatiljku). Mali rupčići (facioletti) od raznih tanjih materijala ili svile, često ukrašeni čipkom, nosili su se u ruci ili zaticali o pas, posebno za ples.

Vestura i suknja od domaćih materijala bile su pretežito jednobojne modre, tamnosmeđe, bordo, ljubičaste i narančaste boje. Uvozom pamučnih materijala na jednobojnoj, najčešće modroj i plavoj podlozi, pojavljuju se štampani - pretežito crveni i narančasti deseni (na cvjetice, jagodice, prugice i sl.).

Suknja se u arhivskim materijalima pojavljuje u različitim nazivima, koji često označavaju različite tipove. “Fuštan” - duga suknja bogato nabrana u struku na “kurdelu” (pasicu) - sezala je gotovo do poda. Iznad donjeg ruba imala je jedan do dva “soca” (horizontalne “pjete”). “Cotolla” je uvriježen naziv za široku dugu suknju koja se šivala od sarze, raše i pamučnog platna crvene, ljubičaste, modre i crne boje, ali i od materijala s uzorkom. Slagala se u vertikalne nabore, “pjete”, koji slobodno padaju do poda. Rub se opšivao svilenom ili pamučnom trakom (“kordunom”). Uz ovakvu suknju šivanu od indiane ili lopiša obično ide kratki haljetak od istoga materijala. Kotola od lana, tele ili damasta nosila se za rad, ali češće kao podsuknja, pa otud i danas sačuvan naziv “šotokotul” (sottocottola). “Carpetta” je vrsta široke duge suknje od jačeg materijala, nabrana na “kurdelu” u struku. Prebačena preko leđa na glavu mogla je poslužiti i kao ogrtač.

Od 18. st. sve više prevladava dvodijelna haljina, odnosno “vestito” ili “abido” (odijelo). To je suknja s haljetkom od istoga materijala, jednakog ali i različitog uzorka. Varijanta modre suknje s deseniranim haljetkom bila je česta. Istovremeno stariji oblik nošnje s jelekom i pregačom ostaje u upotrebi i zadržava status tzv. odijela “di mezza festa” (polusvečano odijelo, više “za svaki dan”).

Dvodijelna haljina - odijelo šivala se kući, ali nerijetko i kupovala gotova. Haljeci uz standardnu “napjetanu” suknju nosili su se u nekoliko varijanti sličnog stila, pa su prema tome nosili i različite nazive.

U 18. st. nailazimo na **haljetak** zvan “polachetta” od vunene tkanine ili finog pana koji je mogao imati i ovratnik (“kolet”). Njemu je slična i tzv. “tedeschina”.

Sačuvani primjerak haljetka - “kamižola” s kraja 18. st., koji se čuva u Etnografskom muzeju Split, prototip je laganijeg kaputića “giachettine”. Isti je predložak i na Makjanićevoj figurici koju je seoski kipar (s obzirom na to da je umro početkom 20. st.) mogao izraditi po viđenom predlošku ili živoj predaji, pa zasigurno predstavlja tip stariji od njegova vremena. Ovratnik na figurici je u biti fino složena marama zatakuta o haljetak, a što je više u duhu hvarske nošnje od

samoga ovratnika. Ovaj originalni haljetak je vrlo profinjenoga kroja. Ima ovratnik tipa "šal-kragne" koji završava iznad prsiju. Sprijeda seže do struka i kopča se "onžulama" (kopčama), a duži leđni dio pokriva početak bokova. Na leđima je rezan o struku na način da srednji koso krojeni dio zatvara duboku "faldu", dok bočni dijelovi prošiveni do struka otvaraju niz "pjetica". Po našem mišljenju kraći dio haljetka sprijeda ostavlja prostor za nošenje fine uske pregače koja time postaje dio kompleta. Rukav je na ramenima obilato nabran ("na pršut") i postupno se sužava od lakta do zapučka.

Bogato krojeni leđni dio koji se u lokalnom izrazu naziva "batikulo" u mlađim oblicima haljetka određuje i njegov tip. U zadnjoj fazi otočke nošnje (do sredine 19. st.) haljetak je usko pripijen u struku i seže do iznad bokova. Sprijeda se zakopčava do ispod vrata s ušivenim ovratnikom. Stražnji dio haljetka je nešto duži i krojen u špic. Na sredini zatvara "faldu" iznad koje je "fjok" (mašna). To je tzv. oblik "na motiku". Druga je varijanta "batikula" s nekoliko "pjeta" koje se fiksiraju ukrasnim "botunima". Ovaj potonji Duboković naziva "paletò" - svečani haljetak s krilima. Po našem mišljenja "paletò" (od paltò - ogrtač, plašt) odgovara uskom haljetku s bogato nabranim rukavima bez obzira na oblik leđnog završetka, a oblačio se pri izlasku ili u svečanijim prilikama. Rekonstrukciju odijela s "paletom" leđnog završetka "na motiku" vrlo je zorno nacrtao Dinko Damjanik iz Vrboske.

Istovremeno, starije žene, ali i one mlađe, pri radu nose tzv. "saketinu". To je jednostavan haljetak koji seže do bokova. Sprijeda se zakopčava do vrata. Može biti jednobojan ili sitno deseniran, istog ili sličnog uzorka kao suknja odnosno pregača.

"Traversa" - **pregača** vrlo je čest odjevni predmet, gotovo obavezan uz nošnju "di mezza festa" i dvodijelnu haljinu sa saketinom. Prema sačuvanom originalu u Etnografskom muzeju Split radna traversa je lagano nabrana u struku i širinom prelazi bokove. Ime i duboke džepove. Traversa od finijeg materijala (svileni damast, brokat ili svila) živih boja u skladu s odijelom uža je i ne prelazi bokove, a dužinom kraća od suknje. Ponekad se ukrašavala čipkom.

Čarape su u zadnjoj fazi bile pamučne bijele, ali i plave, odnosno na crveno-bijelo-plave prugice. Cipele za izlazak su obične crne, otvorene s malo debljom peticom. Visoke cipele tzv. "stivaletti" (tipa polučizmica) došli su u modu kasnije.

U zadnjoj fazi nošnje Hvarci u kojoj prevladava gore opisani tip odijela, košulja se gotovo potpuno pokriva pa je stoga jednostavnija i bez ukrasa. Kao ostatak nekad vidljivog ukrašenog poprsja košulje ostaje čipkani ukras tek malo vidljiv ispod ušivenog ovratnika i na orukavlju. Veliki čipkani ovratnici renesansne mode 16. st. bili su upotrebljavani i u odijevanju hvarskih žena, ali rjeđe i to kod imućnijih. Omiljeniji su bili fini rupci (facuoli), svileni, čipkasti sa zlatnim i vezenim ukrasima prebačeni preko ramena i u finim naborima stisnuti ispod prsiju obično zlatnom kopčom.

Nakit je nezaobilazan dio opreme, dote, svake pa i onih najsiromašnijih žena, kroz sva razmatrana stoljeća. Najomiljeniji dio nakita svakako su naušnice - "rećine" kojih su neke djevojke imale i po nekoliko pari. Uglavnom su od zlata ili

srebra. Variraju u tipu i veličini. Male naušnice s perlama, biserom ili koraljem, ali i one masivnije s većim kamenom (nerijetko dragim ili poludragim) nosile su se “za svaki dan”. Velike viseće naušnice s privjescima (od tri do pet) u obliku zvjezdica, srca, svijeće i sl. nosile su se o svečanim zgodama. Oko vrata nosili su se zlatni lančići dužine do ispod prsiju, s privjeskom ili bez njega, u jednom ili više nizova. “Kordun”, dugi zlatni lanac, znao je biti ukrašen zlatnim kuglicama u fino filigranski obrađenim košaricama. Na kordun se vješao privjesak u obliku križa, medaljona s likom Bogorodice ili drugih svetaca, te vrlo maštovito ukrašeni okrugli privjesci s dragim kamenom u sredini, zvani “stela”. Omiljena je bila tzv. “kadinela” ili “kaniela”, oblikom slična ovalnim listićima s upisanim fino izrađenim stiliziranim četverolistom. Nosila se i koraljna ogrlica. Prstenje je bilo različito od zlata i srebra u obliku pečatnjaka, ali i s dijamantnim “okom” kao i ukrasima od drugoga dragog kamenja. Omiljen je bio tzv. “karniol” - zlatni prsten s velikim “okom” od koralja. Vrlo često je upotrebljavan i broš u raznim oblicima. Nosio se prikopčan ispod vrata ili u visini prsiju. Veliki broš - “formo” eliptičnog ili okruglog oblika, maštovitih ukrasa, vezan u obliku mašne (“na fjok”) ili raznih oblika koji podsjećaju na dalmatinski kolač “hrostula” bio je kao dio odjeće. “Frecia” je vrst broša sa dvije ili tri zlatne niti spojene krugom ili cvijetnoga završetka ukrašenog dragim kamenjem. Zlatna kopča raznih oblika nazivala se “bocola”. Zlatne, srebrne pa i brončane igle ukrašenih okruglih glavica služile su za učvršćivanje frizure. One manje kojih je moglo biti do 6 u nizu sa svake strane punđe služile su za pričvršćivanje tzv. “cendola”. Cendol je inače izraz za svileni ukrašeni pojas, ali se kao manji plisirani svileni ukras koristio za pričvršćivanje frizure na zatiljku, posebno ako je u nju uplitana mrtva kosa. Frizure su, rekli bismo, bile tipično dalmatinske. Duga kosa češljala se na razdjeljak i usko pripijena uz glavu uplitala u pletenice koje su se ovijale oko glave, slagale u bogatu punđu na zatiljku, odnosno svaka za sebe ovijala kao slušalica oko ušiju.

Nakit se izrađivao u domaćim radionicama uglavnom tehnikom granuliranja ili filigranski. Međutim, posebno u pomorskim obiteljima, nakit je donашan i iz prekomorskih zemalja, tako da se na otoku i danas mogu naći vrlo rijetki primjerci staroga nakita.

Za svečane prilike (posebno za ples) obavezno se nosio, zataknut o pasu, bijeli čipkom ukrašen rupčić, koji je kod nekih plesova vrlo spretno korišten kao koreografski element (npr. “Pod zavojak” ili “Kana”). Uz rupčić nosila se lepeza ovješena svilenom vrpcom oko ruke ili zataknuta o pas.

Muška odjeća manje nam je poznata jer se u spomenutim arhivskim izvorima logično nije popisivala. Od velike nam je pomoći jedan miraz iz 16. st. u kojemu, srećom, među ženskom odjećom nailazimo na košulju i “brageše” (Bezić-Božanić, 1978). Brageše su šire hlače do ispod koljena koje su se, kao mediteranski tip nošnje pod utjecajem Levanta, održale na Hvaru, ali i u drugim djelovima jadranske etnografske zone (npr. Krk), jednako kao i tzv. “vela berita”. Vela berita je duga vunena kapa u obliku tuljka koja se prebačena preko lijevog uha s dugom kitom spuštala do ramena. Tuljak ove berite služio je za pohranu novca ili duhana.

Mala berita dobijala se slaganjem vele na čelu pri čemu je samo kita prebačena sezala do uha. Crvenkapa - plitka kapa od crvene čohe korištena je uglavnom ljeti i to od mladića. Preko jedinstvene bijele košulje od pamučnog platna s ušivenim ovratnikom i uskom pasicom oko rukava, koja je sprijeda bila otvorena do prsiju i kopčala se pod vratom jednim "botunom", nosio se jelek. Jelek ravnog kroja sezao je do bokova a kopčao se jednim ili dva niza botuna. Muškarci su nosili malu na trokut složenu maramu "pecetu", koja se vezivala ispod vrata. Mogla je biti vunena, pamučna ili svilena. Oko struka vezivao se široki "pas" širine od 15 do 20 cm i dug oko dva metra. Obično je od grubljeg vunenog, finijeg pamučnog ili uvezenog svilenog materijala, živih boja, najčešće na prugice.

Spomenute kratke hlače ostale su u upotrebi sve do 19. st. kada se ipak sve više nose duge krojene "po mornarsku", tj. sa dva raspورا sprijeda iznad bedara. Iznad jeleka, ili bez njega na samu bijelu košulju, nosila se kratka ravna "jaketa" (kaputić) bez ovratnika, koja se kopčala sa jednim nizom botuna. Botuni su bili slični mornarskim (žučkasti ili srebrnkasti s upisanim sidrom npr.). Hlače, posebno one kratke, šivane su od vunenog grubljeg platna za zimu ili od "bumbažina" posebno za rad i ljeti. Bumbažin je čvrsto pamučno platno obično bojano u modru i plavu boju. Modra je bila uobičajena boja muške odjeće. Jelek je na modre hlače mogao biti i crn, smeđ ili bordo boje, dok je kaputić šivan od istoga materijala u modroj boji kao i hlače. Hlače u kombinaciji s jaketom iste boje tvorile su odijelo i uz "pas" s "velom beritom" bile uobičajeni tradicijski oblik muške nošnje otoka Hvara. Makjanićev oblik do struka kratke jakete s okovratnikom već građanskoga tipa, vjerujemo, nehotimična je greška kojom je samouki kipar iskombinirao naslijedenu kratku jaketu s oblikom moderne muške kragne. Uz ovo odijelo nosile su se bijele vunene čarape do koljena kreko kojih je sezao donji dio kratkih hlača s rasporkom koji se kopčao "onžulama".

Pored domaćih cipela "unjolkih" nosile su se i poluvisoke kožne cipele do gležnja kožnom trakom kopčane, s jednom ili dvije kopče. Cipele zvane "gete" građanskog oblika kupovale su se gotove u Splitu. Ovaj tradicionalni oblik muškog odijela održao se sve do druge polovice 19. st., a poneki starac je sve do početka ovoga stoljeća za rad još uvijek nosio kratke hlače. Kao zaštita od kiše i hladnoće služio je dugi debeli ogrtač s kapuljačom - korporan. Originalni primjerak čuva se u Ribarskom muzeju Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Vrboskoj. Za izlazak u hladnije dane nosio se dugi kaput smeđe boje, podstavljen crvenom čohom, tzv. "salonić". Pri radu, kao zaštita od hladnoće, nosio se kožuh od ovčje kože bez rukava.

Trgovci i pomorci znali su oblačiti tzv. odijelo "po bokešku" koje nam zorno predočuju slike Ive Dulčića. Ovakvo gotovo uvezeno odijelo nije imalo širu primjenu, već je zadržalo karakter stranog elementa, a nošen je kao statusna odrednica položaja pomoraca i trgovaca. Vjerujemo da je slična situacija i s Dulčićevom slikom koja prikazuje tip muške odjeće pod direktnim utjecajem Istoka, od kojeg su mnogi elementi preuzeti u nošnji dubrovačkog primorja, te Boke Kotorske odakle su takovi utjecaji i doneseni na Hvar.

Muškarci su po mornarskom običaju znali nositi naušnicu na lijevom uhu u obliku “verete” s malom crvenom perlom, ali najčešće su nosili naušnicu zvanu “moretina”. Moretine su zlatne naušnice s likom crnca (“mora”) koje su i danas vrlo omiljeni nakit na otoku i u čitavoj jadranskoj zoni, iako ih sada više nose žene. Prstenje, uglavnom pečatnjake, imali su više imućniji građani, kao i zlatne lance oko vrata ili kasnije za sat.

Zaključak

Tradicijski način odijevanja na otoku Hvaru interesantna je, stilski izdvojena jedinica, u okviru urbanog tipa mediteranskog načina odijevanja jadranske etnografske zone.

Tipološki, posebno u svojoj zadnjoj fazi iz polovice 19. st., hvarska je nošnja vrlo bliska onoj gradova Splita i Trogira. Kod ženske nošnje to je duga široka suknja “kotola” s haljetkom ili prslukom te pregačom. Kod muškaraca uske hlače s bijelom košuljom, prslukom, kaputićem i pasom.

Ipak hvarska nošnja ima svoje osobitosti koje se očituju prvenstveno u specifično krojenom ženskom haljetku - kamižoli, s produženim bogatim leđnim završetkom “batikulom”, te u odstupanju od jednobojskih materijala. Hvarska ženska nošnja ima dvodijelni komplet tzv “vestito” modre, crne, zelene, bordo ili ljubičaste boje sa sitnim uzorkom na cvjetice, jagodice ili prugice. Kompleti su ili istog uzorka ili kombinacija deseniranog haljetka na jednobojsnoj kotuli sa prikladno usklađenom pregačom.

Muška je nošnja nešto rustičnija od one građanskog tipa prvenstveno stoga što je zadržala kratke hlače “brageše” i “velu beritu” pod neposrednim uplivom levantinskog stila.

Upravo ovako sažete osnovne značajke tradicijskog načina odijevanja na otoku Hvaru čine osnov njegove autentičnosti i izdvojenosti u okviru jadranske etnografske zone kojoj pripada.

Obzirom da se rekonstrukcija hvarske tradicijske nošnje radila na pisanim i usmenim izvorima i tek ponekom rijetko sačuvanom originalu, posebni doprinos u tome pružaju slike Ive Dulčića. Petnaest tempera na papiru slikanih od Ive Dulčića, koji je porijeklom iz sela Brusja pored Hvara, nastale su po točnim uputama slikareva strica don Jurja Dulčića, izvrsnog poznavaoa hvarske folklorne baštine, što garantira vjerodostojnost prikaza. Ove se slike čuvaju u Centru za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, kao i rekonstrukcije svih tipova hvarske nošnje učinjene od dr. Dubokovića i potpisane.

Ovaj će fond, nadamo se uskoro, biti predstavljen široj javnosti u obliku zasebne etnografske zbirke.

Literatura

Bezić-Božanić, Nevenka: Nekoliko podataka o odijevanju Hvarana u 16. st., *Hvarski zbornik* 6, 1978

*** Turci na otocima Hvaru i Visu - folklorno stvaralaštvo u arhivskoj građi, *Zbornik radova 32 kongresa SUFJ*, 1985

*** Nekoliko podataka o dotama u Starom Gradu na otoku Hvaru, *Ethnologica Dalmatica*, vol. 1, Etnografski muzej Split, Split, 1992

Duboković-Nadalini, Niko: *Pokušaj rekonstrukcije načina oblačenja na otoku Hvaru*, Publikacija Historijskog arhiva Hvar, broj 1, 1955

*** Jedna udaja u XVIII st. u Jelski gledano kroz prizmu nevjestina miraza, *Zapisi o zavičaju V*, Jelsa, 1978

Popis fotografija

1. Rekonstrukcija hvarske nošnje iz pol. 19. st. (Folklorno društvo *Šaltin* Hvar)
2. Nošnja "di mezza festa" (Folklorno društvo *Šaltin* Hvar)
3. Originalni haljetak "kamižola" (Etnografski muzej Split)
4. Originalni haljetak "kamižola" (Etnografski muzej Split)
5. Originalni "jelek" - prsluk (Etnografski muzej Split)
6. Ivo Dulčić - Starica u nošnji
7. Originalni privjesak za "kadinelu" (zlato i madreperla)
8. Originalne zlatne naušnice s biserima
9. Originalne igle za kosu s ukrasnim glavicama

TRADITIONAL CLOTHING ON THE ISLAND OF HVAR (Summary)

Particularly in its last stage (the second half of the 19th century), the costume of Hvar was typologically very close to those of Split and Trogir. Woman's costume consisted of a skirt - "kotola", a long-sleeved or sleeveless waistcoat and an apron. Men wore tight trousers, white shirts, waistcoats, jackets and belts. However, the traditional costume of Hvar is distinguished by its peculiarly cut out woman's sleeved waistcoat - "kamižola", with its lengthened back part - "batikula", and also by the use of parti-colored materials. Woman's costume of Hvar includes a two-piece, so called "vestito", of deep blue, black, dark red or violet colors, and striped, flower- or strawberry-patterns. The pieces are either of same patterns, or the combination of a patterned waistcoat and "kotula" in a solid color, with an apron in harmony with them. Man's costume is somewhat more rustic than an urban-type one, since it retained short trousers - "brageše" and "vela berita" under the influence of the Levantine style.

